

УДК 159.923.2

СТВОРЕННЯ НОВИХ СЕНСІВ ЯК МЕХАНІЗМ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВИКЛАДАЧА УНІВЕРСИТЕТУ В НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Яковицька Л.С., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Ужгородський національний університет

У статті обґрунтовано роль механізму створення нових сенсів як стрижневої динамічної смислової системи спеціаліста, відповідальної за загальну спрямованість професійної діяльності у процесі його самореалізації. Джерелом сенсів як особистісного механізму самореалізації є інтеріоризовані, присвоєні, трансформовані, селектовані й індивідуалізовані у процесі особистісних переживань зв'язки, цінності, досвід й актуальні ситуації. Зазначено, що залежно від направленості сенсів можна по-різному – з погляду змісту, структури і динаміки – уявити самореалізацію викладача у науково-технічній діяльності. Домінування позитивних або негативних цінностей у структурі механізму створення нових сенсів, а також ступінь усвідомленості гуманістичних цінностей є суттєвими чинниками, що впливають на всі сторони життєдіяльності фахівця.

Ключові слова: *особистісний сенс, сенс життя, самореалізація, смисложиттєві орієнтири, інтенціональність, створення нових сенсів, смислогенез.*

В статтю обоснована роль механізму создания новых смыслов как стержневой динамической содержательной системы специалиста, ответственной за общую направленность профессиональной деятельности в процессе его самореализации. Источником смыслов, как личностного механизма самореализации, являются интериоризированные, присвоенные, трансформированные, селектированные и индивидуализированные в процессе личностных переживаний связи, ценности, опыт и актуальные ситуации. Отмечено, что в зависимости от направленности смыслов, можно по-разному, с точки зрения содержания, структуры и динамики, представить самореализацию преподавателя в научно-технической деятельности. Доминирование положительных или отрицательных ценностей в структуре механизма создания новых смыслов, а также степень осознанности гуманистических ценностей являются существенными факторами, влияющими на все стороны жизнедеятельности специалиста.

Ключевые слова: *личностный смысл, смысл жизни, самореализация, смисложизненные ориентиры, интенциональность, создание новых смыслов, смислогенез.*

Yakovytska L.S. THE CREATION OF NEW MEANINGS AS A MECHANISM SELF-REALIZATION OF THE UNIVERSITY LECTURER IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL ACTIVITIES

In the article, we describe the role of the mechanism to create new meanings as a core dynamic semantic systems specialist responsible for the general direction of professional activity in the process of self-realization. The source of personal meaning as a mechanism of self-realization is interiorized, assigned, transformed, and selectable individualized experiences in the personal relationships, values, experience and current situation. It is noted that depending on the direction of meanings can be different in terms of content, structure and dynamics of present self-realization lecturer in science and technology activities. The dominance of positive or negative values in the structure of the mechanism to create new meanings, and the degree of awareness of humanistic values are significant factors that affect all aspects of life specialist.

Key words: *personal meaning, meaning of life, self-realization, life sense orientations, intentionality, creating new meanings, sense henez.*

Постановка проблеми. Сутнісна необхідність людини у самореалізації є джерелом її цілеспрямованої особистісної і соціальної активності й дозволяє максимально втілити в життя її внутрішні можливості, здібності, і разом із потребою у саморозвитку забезпечує ефективність її професійної діяльності. У процесі самореалізації у науково-технічній сфері викладач не просто прагне граничної ефективності професійної діяльності. Справжня самореалізація для нього передбачає безперервний пошук особистісних цінностей, сенсу власного життя, особливої дороги, затвердження цих цінностей і сенсів у своїй справі і здійснення себе в ній.

Актуалізація й генерація сенсів різного рівня зумовлює розгляд вищих особистісних смислів, включаючи і сенс життя, усвідомлення необхідності їх уточнення або породження нових, з виходом у ширший значеннєвий контекст розумового перетворення виробничих та інших значущих ситуацій. Носієм науково-технічної діяльності фахівець стає лише тоді, коли сам доведе свою спроможність цю діяльність здійснювати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Із загальнопсихологічної позиції питання сенсів розглядаються у працях О.М. Леонтьєва, Д.О. Леонтьєва,

С.Л. Рубінштейна в контексті їх відношення до значення. У значення включені об'єктивні критерії, досвід, накопичений людством. В особистісному сенсі, на думку авторів, відображаються мотиви, які оцінюють значення з позиції інтересів, бажань і потреб особистості. Одночасно особистісний сенс створює пристрасність людської свідомості. Схоже тлумачення є і в працях К.О. Абульханової-Славської, О.Г. Асмолова, О.Т. Москаленка, В.А. Роменця, В.Ф. Сержантова, у яких сенс життя є переживанням життя у процесі його здійснення. Сенс життя характеризують з позицій мети, почуття обов'язку або головної життєвої ідеї, тобто він є частиною активної діяльності людини. Б.С. Братусь, В.Е. Чудновський, В.В. Налімов, С.Л. Франк розглядають сенси як найвищі духовні рівні структури особистості

Постановка завдання. Одним із головних завдань самореалізації особистості викладача є пошук смисложиттєвих орієнтирів, зокрема конкретизація їх через механізм створення нових сенсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи життєдіяльність видатних науковців і викладачів Донецького національного технічного університету, ми зазначили, що ефективність самореалізації у науково-технічній діяльності пов'язана зі структурною ієрархією особистісних сенсів, підґрунтям яких є прагнення до виходу за позначені межі, подолання власних кордонів через екстеріоризацію, альтруїзм, відданість справі і творчість. Водночас, якщо у структурній ієрархії життєвих сенсів головує сенс життя, підґрунтям якого є потреба в самовираженні або гедонізм, процес самореалізації може сповільнюватися, через що зростає загальна незадоволеність характером діяльності і своїм становищем у ній. В. Франкл писав про те, що є смисли, притаманні людям певного суспільства, і навіть більше того, смисли, які поділяє велика кількість людей протягом історії [7, с. 153]. Конкретизуючи цю думку, можна сказати, що існують смисли, загальні не тільки для людей певного суспільства, соціального прошарку або нації, а й для людей певної професійної групи, зокрема науково-технічної. Привласнити ці смисли означає зробити професійну діяльність не просто виконуваною роботою, але частиною власної стратегії щодо самореалізації, тобто стати носієм культури свого професійного співтовариства. Необхідність такого привласнення очевидна, що також підкреслював В. Франкл, позначаючи загальні для значної кількості людей унікальні сенси як цінності, які можна визначити як універсальні смисли, що кристалізуються в

типових ситуаціях, з якими стикається суспільство або навіть все людство. Володіння такими цінностями полегшує для людини пошук сенсу [7, с. 153].

Характеризуючи рівні самореалізації особистості, можемо зазначити, що гуманістичний рівень наповнює науково-технічну діяльність просоціальним змістом, розкриває приховану індивідуальність фахівця. Психологічну специфіку феномена створення нових сенсів у технічних галузях, на наш погляд, становить домінування позитивних (конструктивних, гуманістичних) або стагнаційних смисложиттєвих перспектив і міра їх впливу на свідомість фахівця. Також необхідно зазначити, що переважання в діяльності стагнаційних смисложиттєвих перспектив разом із небажанням їх усвідомити відповідають деструктивній взаємодії фахівця з оточуючим світом, і навпаки, виражена конструктивна, гуманістична спрямованість самореалізації і високий рівень її усвідомленості є основою ефективної взаємодії з актуальними ситуаціями.

Співвідношення професійного та особистісного в системі ціннісних орієнтацій і сенсів є індивідуальним для кожного фахівця. Тому характер впливу ціннісних орієнтацій і сенсів не обмежується професійною діяльністю й поширюється не тільки на актуальні виробничі суб'єкт-суб'єктні дії, як і навпаки, не регламентує тільки позапрофесійне життя особи. Перевага професійного або позапрофесійного компонента у структурі механізму творення нових сенсів не є, на наш погляд, першочерговою характеристикою, якщо ці компоненти гармонійно доповнюють один одного. Але перевага просоціальних або асоціальних цінностей у структурі механізму створення нових сенсів, а також міра усвідомленості значущості гуманістичних цінностей є важливими чинниками, що визначають розвиток усіх сфер життєдіяльності фахівця. Незважаючи на первинність механізму рефлексії, ми вважаємо, що механізм створення нових сенсів у науково-технічній діяльності не входить до структури самосвідомості професіонала, а є самостійним особистісним феноменом, у якому переважає мотиваційна природа (що опосередковано підтверджується невисокими результатами в розкритті таких питань під час нашого емпіричного дослідження), тобто має певну спонукальну силу і разом із рефлексивним механізмом є складовою частиною предметнення і розвитку діяльнісного поштовху. Набуття людиною інтенціональності, як зазначає В. Франкл, ще не означає становлення успішної професійної діяльності. Не всі актуальні сенси щодо професійної або буттєвої діяльності мають адекватне втілення. Ем-

піричні дослідження колег показують, що для цього необхідна підготовча робота: адекватний рефлексивний аналіз професійного досвіду особистості, пов'язаний із з'ясуванням недоліків в установках і діяльності фахівця, які були в минулому або актуалізуються у теперішніх ситуаціях, а також ретельний аналіз дій, спрямованих на особистісний розвиток фахівця і розширення меж його життєвого світу.

Теоретичні положення, схожі з результатами нашого дослідження, сформульовані у працях В.Е. Чудновського: «Сенс життя – не просто певна ідея, засвоєна або вироблена людиною, але особливе психічне утворення, яке має свою специфіку виникнення, свої етапи становлення» [10, с. 16]. Особливість цього феномена полягає в тому, що «виникаючи в результаті складної взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників, він разом із тим емансипується від того й іншого і починає діяти як «буферний механізм», як система стримувань і противаг, що не припускає одностороннього підпорядкування зовнішньому і перешкоджає перетворенню людини на раба власних потреб, потягів, своїх безпосередніх миттєвих інтересів» [10, с. 19].

Центральним вершинним моментом існування особистості є смислогенез. Особистісне зростання відбувається передусім через розвиток суб'єктності Я, прийняття Я-концепції, підвищення рефлексивності та моральних переживань. Розвиток суб'єктності Я визначається високим рівнем суб'єктивного контролю, довільності чуттєвого досвіду, незалежності щодо просоціальних і міжособистісних стосунків, потреби в самореалізації. Умовами творення нових сенсів є персоналізація, тобто процес, у результаті якого суб'єкт отримує ідеальну представленість у життєдіяльності інших людей, а також розширення меж особистісної самосвідомості і просоціальних засобів її вираження. Утворені фахівцем нові сенси стають джерелом особистісних і соціальних переживань, які й визначають унікальний спосіб буття Я викладача університету у всіх його виявах.

Такі вимоги сприятимуть переосмисленню виробничих ситуацій і створенню нових гуманістичних сенсів своєї діяльності фахівцями технічної галузі, допоможуть їм усвідомити значущість ширшого, неутилітарного мотиваційного контексту діяльності, що виходить за межі наявної ситуації і передбачає розвиненість професійно значущих компонентів самореалізації на рівні оволодіння «духовністю професіонала».

Проблемам змін системи ціннісних орієнтацій особистості у професійному серед-

овищі, зокрема питань виробничої адаптації, присвячені дослідження Є.О. Климова, І. Данча, Е.Ф. Зеєра, О.М. Краснорядцевої. Особливості організації професійної діяльності, її спрямованість і об'єкт виступають у ролі окремих чинників розвитку або ж деформації системи ціннісних орієнтацій особистості. На думку О.В. Юпітова, характер впливу професійної діяльності на особистісний розвиток визначається наявністю або відсутністю «діяльнісно-значеннєвої єдності», яка полягає у відповідності професійних і особистісних цінностей [11].

В.О. Ядов, виходячи з експериментальних даних Х. Теджфела, робить висновок про те, що соціальна ідентифікація є результатом не тільки спілкування і взаємодії як такої, а й категоризації, спрощення цих соціальних взаємозв'язків, тобто їх осмислення у доступних особі поняттях (сенсах – Л. Я.) [12]. Очевидно, що механізм ідентифікації не можна зводити лише до наслідування і тим більше до несвідомого копіювання цінностей соціального оточення. Базовим компонентом механізму ідентифікації є переживання значущих для людини цінностей, і розвиток особистості відбувається через наслідувальне засвоєння особистісних сенсів. Це дає нам підставу вважати, що ідентифікація являє собою механізм формування системи нових цінностей особистості і посідає проміжне місце між головними адаптаційними механізмами і більш високоорганізованими механізмами усвідомлення особистісного сенсу цінностей.

У стратегічному вимірі, як зазначає В.Т. Циба [8], для максимально можливої самореалізації необхідно уміти визначити мету і стратегії життєвого шляху, використовувати набутий досвід у прогнозуванні й конкретизації життєвих планів щодо задоволення матеріальних і духовних потреб. Відомо, що об'єктивна реальність (соціальне і природне середовище) структурована і являє собою систему цінностей, у яких людина відчуває потребу. У ціннісному середовищі відбуваються два протилежні процеси: ентропійний (руйнівний) і антиентропійний. Перший відбувається спонтанно, мимовільно, а другий потребує організації зусиль суб'єктів. Людям належить активна роль у подоланні ентропійних процесів через творення цінностей. Припускається, що в системі «соціальний суб'єкт – соціальне й техногенно-природне середовище» у першій її складовій частині закладено механізм, антиентропійна дія якого спрямована на відтворення і створення штучного ціннісного середовища. Протидія ентропійним процесам відбувається завдяки розумовій діяльності людства та кожної

особи зокрема. Людина ніби бореться проти ентропійних течій, які руйнують матеріальні та інформаційно-ідеальні цінності. Боротися з ентропією їй дає змогу пізнання законів природи й використання їх для створення нового і для запобігання руйнувань.

Щоб боротися з ентропією, зазначає В. Пекеліс, людина мусить здобувати, зберігати, переробляти і практично використовувати все нову й нову інформацію про навколишній світ, а на це здатна лише людина-творець у найширшому розумінні цього слова. У такому разі стан, коли швидкість творення цінностей переважає швидкість їх руйнації, є умовою розвитку цивілізації. Із цієї загальної картини протидії творчих і руйнівних тенденцій ціннісних перетворень впливає призначення кожного суб'єкта і зокрема особистості – знайти своє місце у різних соціальних структурах і визначити роль і механізми творення матеріальних і духовних цінностей [5, с. 163–164]. На думку О.В. Завгородньої, посилення мотивації до життя і творчості для особистості відбувається через пошук нових сенсів, налагоджуванням оптимальних неруйнівних стосунків із різними Я-аспектами [4].

Але щоб людина навчилася вчитися й набувати відповідного досвіду, вона, як стверджує В.Т. Циба, має осмислити власне призначення, власну долю, життєві цілі, смисл життя і навчитись організовувати життєвий шлях. У цьому вбачається зміст життєвої компетентності особистості, який вміщує раціональні засоби досягнення мети, що є кінцевим актом задоволення потреб людини. Стратегія життя, як зазначає В.Т. Циба, полягає в тому, щоб гармонійно вписатися в структуроване ціннісне середовище, адаптуватися до настанов (норм, зразків, ідеалів), які регламентують життя у суспільстві, та однозначно впливати на їх вдосконалення і розвиток. На глибинному рівні трансформації відбувається віднайдення власної особистості, переживання цінності, глибини й повноти особистісного буття. Разом із тим глибинна, сутнісна модальність і цінність смислових процесів не піддаються зовнішньому, раціональному виявленню [9].

Ніколи результат не буває точно таким, як його уявляли, тому дуже важлива здатність індивіда не переоцінювати власний успіх, яким би значним він і не видавався, необхідно пам'ятати, що будь-який успіх завжди прогностичний. Тому не варто переживати його як надзвичайну подію. Вчасне переключення на подальшу справу набуває дуже важливого психологічного сенсу. Успіх необхідно емоційно сприйняти і зауважити його досвід. Потрібно усвідом-

лювати, що успіх є результатом ставлення до справи. Тобто переживати варто ступінь зусиль, а не масштаб досягнутого.

Сутність рефлексивного механізму творчого процесу, як зазначають С.Ю. Степанов та І.М. Семенов [6], полягає в тому, що суб'єкт звертається до свого культурно-обумовленого особистісного досвіду і творчого потенціалу, мобілізуючи його ресурси з метою віднайти та побудувати значеннєві підстави для подальшого евристичного просування у предметному сенсі. При цьому зазначена мобілізація здійснюється через активізацію емоційної втягнутості, мотиваційної значущості, рівня домагань, ціннісних орієнтацій, особистісних переживань, значеннєвих утворень. Таким чином, у результаті рефлексії створюються значеннєві передумови для відкриття нових сенсів, що мають евристичне значення для досягнення інноваційного успіху й розкриття, реалізації творчого потенціалу фахівця.

Інструментальна складова технічної діяльності вміщує психологічні механізми створення нових сенсів, які забезпечують перетворення внутрішнього світу людини й одночасно визначають ціннісну специфіку здійснення її професійної самореалізації. Ми вважаємо, що такого роду механізм має забезпечувати утримання в активному стані наміри фахівця на особистісно-професійну самореалізацію. Сенси детермінують самореалізацію як репродуктивного типу, так і продуктивно-нададаптивного. Ці два типи самореалізації, за Е.В. Галажинським, можна зрозуміти і як рівні самореалізації, найвищим із яких є творча (продуктивно-нададаптивна) самореалізація [2]. Особистість підходить до вибору власних цінностей і сенсів через певні шляхи, стратегії змін самої себе.

Якщо в діяльності фахівця виражена спрямованість на реалізацію вищих цінностей і цей показник поєднується з глибокою загальною філософією сприйняття життя, то більшою буде задоволеність процесом професійної діяльності і впевненість у своїй здатності керувати нею.

У тому разі, коли ідеальні сенси, ціннісні аспекти об'єкта засвоюються фахівцем формально, лише як визнаний алгоритм чи соціально бажаний порядок операцій, без усвідомлення його походження і зв'язку з реальними вимогами, фахівець не ставиться до власних дій критично. Він не оцінює і не осмислює критично діяльність і, таким чином, не може її реструктурувати відповідно до актуальних професійних чи соціальних вимог, які б сприяли розвитку його особистості. Діяльність фахівця контролюється межами алгоритму і він стає функ-

цією у виробничій системі. Функціональна фіксованість мислення заважає розвитку нешаблонного творчого мислення. Вона передбачає жорстке приєднання функції предмета до самого предмета [3]. Працівники часто залежать від виробничих алгоритмів, не намагаючись розуміти їх логіку і справжній сенс, який поступово формувався працею попередніх поколінь, що механічно вкладається ними в пам'ять лише через його утилітарне значення.

У цьому сенсі фахівцем може називатися працівник, який опанував форми перетворення не тільки зовнішньої професійної діяльності, а й внутрішньої – через розвиток самого себе. Людина є єдиною істотою, яка може ставитися до самої себе як до «когось іншого». Вона може відсторонитися від себе, свого образу і попрацювати над собою певним чином, над власним створенням і зміною [1].

Створення для себе нового сенсу може бути першою спробою рефлексії та подолання особистісної ригідності викладачем технічного університету і являтиме собою вільне, цілісне сприйняття професійних дій, що ґрунтується на індивідуальних системах і техніках, або ретельне опрацювання узагальнених і розгорнутих у часі матеріалізованих форм науково-технічної діяльності. Набагато частіше, ніж це визнають самі фахівці, простір науково-технічної діяльності вимагає креативного підходу, є пронизаним ідеальними траєкторіями, які накреслюються творчими зусиллями колег, вільною реалізацією творчих прийомів, красивими й ефективними рішеннями, точними виборами, у результаті яких випадково «самонароджуються» нові смисли, контексти й рішення.

Висновки з проведеного дослідження. Пошук нових сенсів і їх позиціонування – це лише одна грань науково-технічної діяльності, але вона є ще одним свідченням ускладнення діяльності у науково-технічній сфері. Професійна діяльність фахівців технічних вишів спрямована на вдосконалення культури матеріально-предметного виробництва, середовища і буття через синтез науки, техніки й ідеальних траєкторій. Основне її призначення – збільшувати ефективність виробничої діяльності за рахунок втілення у технічні пристрої результатів пізнання буття, тобто нових сенсів.

Проведене дослідження не охоплює усе коло актуальних питань, що відносяться до проблеми переживання і створення нових сенсів в умовах науково-технічної діяльності викладачем університету. Перспективами подальшого дослідження можуть бути розвивальні тренінги і програми щодо переосмислення і творення професійних й особистісних сенсів у науково-технічній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин М.М. К философии поступка / М.М. Бахтин // Философия и социология науки и техники. – М. : Мысль, 1986. – С. 5–284.
2. Галажинский Э.В. Системная детерминация самореализации личности : дисс. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологии» / Э.В. Галажинский. – М. : РГБ, 2003. – 320 с.
3. Губенко А.В. Концепция построения тренинга развития креативности в сфере предпринимательства и маркетинга / А.В. Губенко // Горизонты образования. – 2013. – № 1. – С. 143–148.
4. Завгородняя Е.В. Личность: интегративно-экзистенциальный подход / Е.В. Завгородняя. – Saarbrücken : LAP Lambert Academic Publishing, 2014. – 108 с.
5. Пекеліс В.Д. Як знайти себе : [науково-художня книга] / В.Д. Пекеліс ; пер. з рос. Л. Воронович. – К. : Веселка, 1991. – 270 с.
6. Степанов С.Ю. Проблема формирования типов рефлексии в решении творческих задач / С.Ю. Степанов, И.Н. Семенов // Вопросы психологии. – 1982. – № 1. – С. 99–104.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
8. Циба В. Життєва компетентність у соціології / В. Циба // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : науково-методичний збірник. – К. : Контекст, 2000. – С. 87–93.
9. Циба В.Т. Алгоритм життєвого шляху успішної творчої особистості / В.Т. Циба // Обдарована дитина : Науково-практичний освітньо-популярний журнал для педагогів, батьків та дітей. – 2006. – № 3. – С. 2–10.
10. Чудновский В.Э. Смысл жизни: проблема относительной эмансипированности от «внешнего» и «внутреннего» / В.Э. Чудновский // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 2. – С. 15–26.
11. Юпитов А.В. Проблематика и особенности психологического консультирования в вузе / А.В. Юпитов // Вопросы психологии. – 1995. – № 4. – С. 50–56.
12. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы / В.А. Ядов. – М. : Наука, 1987. – 245 с.